अध्याय 14

नांदेडका रतनजी बाडिया, संतमौला-साहेब, दक्षिणा मीमांसा।

श्री साईबााका वचन र कृपाद्वारा कसरी असाध्य रोग पनि निर्मूल हुन गए भन्ने वर्णन गएको अध्यायमा गरी सकिएको छ। अब बाबाले कस्तो किसिमले रतनजी बाडियालाई अनुगृहीत गर्नुभयो तथा कसरी उनीलाई पुत्ररत्नको प्राप्ति भयो, यसको वर्णन यो अध्यायमा हुनेछ।

बाबाको जीवनी सबै तरहबाट स्वाभाविक र मीठो छ। वहाँका अरू कार्य, भोजन, हिँडाइ-डुलाइ तथा स्वाभाविक अमृत जस्ता उपदेश आदि अत्यन्त नै मीठा छन्। वहाँ आनन्दको अवतार हो। यो परमानन्दलाई वहाँले आफ्ना भक्तहरूलाई पनि रसास्वादन गराउंनु भयो र यसैले नै उनीहरूलाई वहाँको चिरकालसम्मको संझना बनिरह्यो। भिन्न- भिन्न प्रकारका कर्म र कर्तव्यहरूका अनेक कथाहरू भक्तहरूलाई वहाँबाट नै प्राप्त भए जसबाट उनीहरूले सत्वगुणी मार्ग लिन सके। बाबाको, सदैव मानिसहरूले संसारमा सुखी जीवन बिताउन् र उनीहरू सधैं नै जागरूक भएर आफ्नो जीवनको परम लक्ष्य आत्मानुभूति (ईश्वर दर्शन) अवश्य नै प्राप्त गरून् भन्ने इच्छा थियो। बितेको जन्मका शुभ कर्महरूको फलस्वरूप नै यो शरीर प्राप्त भएको छ र यसकै सहायताले हामीले यो जीवनमा भक्ति र मोक्ष प्राप्त गर्न सक्यौं भने मात्र यसको सार्थकता छ।
हामीले आफ्नो अन्त र जीवनको लक्ष्यको निम्ति सदैव सावधान तथा तत्पर रहनु पर्छ। यदि तपाईले सधैं श्री साइबाबाको लीलाहरूका श्रवण गर्नुभयो भने तपाईलाई सदैव वहाँको दर्शन भैरहने छ। दिनरात हृदयमा वहाँको स्मरण (संझना) गरिरहनुहोस्। यसप्रकारले

आचरण गर्नाले मनको चंचलता तुरून्तै नाश हुन जाने छ। यदि यसको निरन्तर अभ्यास गरियो भने त तपाईलाई चैतन्य-घनसँग अभिन्नता नै प्राप्त हुन जानेछ।

नांदेडका रतनजी :-

अब म यो अध्यायको मूल कथाको वर्णन गर्छु। नांदेड (निजाम रियासत) मा रतनजी शापुरजी वाडिया नामका एक प्रसिद्ध व्यापारी थिए। उनले व्यापारमा यथेष्ट धनराशी जम्मा गरेका थिए। उनीसँग असंख्य संपत्ति, खेत र चरन तथा कैयौं प्रकारका पशु, घोडा, गधा, खच्चर आदि र गाडीहरू पनि थिए। उनी अत्यन्त भाग्यशाली थिए। बाहिरी दृष्टिबाट उनी ज्यादै सुखी र संतुष्ट जस्ता देखिन्थे तापनि वास्तविक रूपमा उनी त्यस्ता थिएनन्। विधाताको रचना केही यस्तो विचित्रको छ कि यो संसारमा पूरै सुखी कोही छैन। धनाढ्य रतनजी पनि यसको अपबाद थिएनन्। उनी परोपकारी। (अर्काको उपकार गर्ने) तथा दानशील (अरूलाई दरकार परेको कुरा दिनसक्ने) थिए। उनी गरीबहरूलाई खानेकुरा र लुगा वाँड्दथे र सवै मानिसहरूलाई अनेक प्रकारले सहायता गर्ने गर्दथे। उनीलाई मानिसहरू अत्यन्त सुखी संझन्थे। तर धेरै समयसम्म संतान नहूनाको कारणले उनको हृदयमा ज्यादै पीर थियो। जुन प्रकारले प्रेम तथा भक्ति शून्य कीर्तन, वाजा बिनाको संगीत, जनै नभएको ब्राह्मण, व्यावहारिक ज्ञान शून्य कलाकार, पश्चातापरहित तीर्थयात्रा र मंगलसूत्ररहित गहना उत्तम लाग्दैन त्यही प्रकारले संतान नभएको गृहस्थको घर पनि शून्यय नै रहन्छ। रतनजी सदैव यही चिन्तामा डूबिर हन्थे। उनी मनमनै भन्दथे- "के ईश्वरको ममाधि कहिल्यै दया होबैन? के मलाई कहिल्यै पुत्र प्राप्ति हुने छैन?

यसको लागि उनी सधैं नै उदास भइरहन्थे। उनीलाई खान पनि मन लाग्न छोड्यो। पुत्र प्राप्ति कहिले होला, यो चिन्ताले उनीलाई सधैं नै घेरिराखेको हुन्थ्यो। उनको दासगणू महाराज उपर दृढनिष्ठा। बलियो धारणा थियो। त्यसैले उनले आफ्नो हृदय उनको अगाडि खोलिदिए। अनि उनले (दासगणू महाराजले) श्री साईबाबाको शरणमा जाने र वहाँसँग सन्तान प्राप्तिको निम्ति प्रार्थना गर्ने राय सल्लाह दिए। रतनजीलाई यो विचार राम्रो

लाग्यो र उनीले शिरडी जाने निश्चय गरे। केही दिन पछि उनी शिरडी आए र बाबाको दर्शन गरेर वहाँको चरणमा परे। उनले एउटा सुन्दरमाला बाबालाई पहिराए र धैरै किसिमका फलफूल चढाए। त्यसपछि आदरपूर्वक बाबाको नजिक बसेर यस प्रकारले प्रार्थना गर्न लागे। "अनेकौं आपत्तिमा परेका मानिसहरू हजूरकहाँ आउँछन् र हजूरले तिनीहरूको कष्ट तुरून्तै हटाइदिनु हुन्छ। यही कीर्ति सुनेर म पनि ठूलो आशा लिएर हजूरको श्री चरणमा आएको हूँ। मलाई ठूलो भरोशा भएको छ, कृपया (कृपापूर्वक) मलाई निराश नबनाइदिनोस्"। श्री साईबाबाले उनीसँग पाँच रूपैयाँ दक्षिणा माग्नुभ्यो जुन उनी दिनै चाहन्थे। तर बाबाले फेरि भन्नु भयो, "मैले तिमीबाट तीन रूपयाँ चौध आना पहिले नै पइसकेको छु। यसैले अब खालि बाँकी रूपैयाँ मात्र देऊ"। यो सुनेर रतनजी अप्ठ्यारोमा परे। बाबाको भनाइको अभिप्राय उनले बुझ्न सकेनन्। उनी सोच्न लागे "यो शिरडी आएको मेरो पहिलो नै मौका हो। यहाँलाई तीन रूपैयाँ चौध आना पहिले नै प्राप्त भैसकेको छ भन्नु बडो आश्चर्यको कुरा हो। उनले यो समस्या समाधान गर्न सकेनन्। उनी बाबाको चरणको नजिक नै बसी रहेर वहाँलाई बाँकी दक्षिणा समर्पण गरिदिए। उनले आफू आउनाको कारण बताए र पुत्र- प्राप्तिको लागि प्रार्थना गर। बाबालाई दया आयो। वहाँले भन्नु भयो, "चिन्ता छोडिदेऊ। अब तिम्रा खराब दिन समाप्त भैसके"। यसपछि बाबाले उदी (विभूति) दिएर आफ्नो वरद हात उनको शिरमा राखेर भन्नुभयो "अल्लाहले तिम्रो इच्छा पूरा गरिदिनु हुनेछ"।

बाबाको अनुमति लिएर रतनजी नांदेड फर्केर आए र शिरडीमा जे जसो भयो त्यो सबै दासगणूलाई सुनाए। रतनजीले भन "सबै काम ठीक नै भयो। बाबाको शुभ दर्शन भयो। वहाँको आर्शीवाद र प्रसाद पनि प्राप्त भयो। तर वहाँको एक कुरा बुभन सकिएन। वहाँ बाबाले "मलाई तीन रूपैयाँ चौध आना पहिले नै प्राप्त भैसकेको छ" भन्नुभएथ्यो। कृपया बुझाइदिनोस् न यसको अर्थ के हो? यो भन्दा पहिले म शिरडी कहिल्यै पनि गएको छैन। अनि त बाबालाई वहाँले उल्लेख गर्नु भएको त्यो रूपैयाँ कसीर प्राप्त हुन गयो?"
दासगणूको निम्ति पनि यो एउटा समस्या नै थियो। धैरै दिनसम्म उनी यसमा विचार गरिरहे। धैरै दिनपछि उनीलाई केही दिन पहिले रतनजीले एउटा मुसलमान सन्त मौला

साहेबलाई आफ्नो घरमा अतिथि (पाहुना) बन्न निमन्त्रणा गरेथे र यसको लागि उनले केही धन खर्च गरेथे भन्ने कुराको संझना आया। मौला साहेब नांदेडका एक प्रसिद्ध सन्त थिए। उनी कुल्लीको काम गर्ने गर्दथे। जब रतनजीले शिरडी जाने निश्चय गरे त्यसको केही दिन पहिले नै मौला साहेब अचानक नै रतनजीको घर आए। रतनजी उनीसँग राम्ररी परिचित थिए तथा उनीसित प्रेम पनि ज्यादै गर्दथे। यसैले उनको सत्कारमा उनले (रतनजीले) एउटा सानो जलपानको व्यवस्था पनि गरेथे। दासगणूले रतनजीसँग अतिथि सत्कारको खर्चको सूची मागे र यो जानेर सबैलाई आश्चर्च भयो कि खर्च ठीक तीन रूपैयाँ चौध आना नै भएथ्यो, न यो भन्दा कम न बढी नै। सबैलाई बाबा त्रिकालज्ञाता हो भन्ने ज्ञान भयो। हुनत वहाँ शिरडीमा विराजमान हुनुहुन्थ्यो तर पनि शिरडी भन्दा बाहिर के भैरहेको छ त्यो कुराको वहाँलाई पूरा-पूरा ज्ञान थियो। वास्तवमा बाबा भूत, भविष्य र वर्तमानका पूर्ण ज्ञाता हुनुको साथै हरेक आत्मा तथा हृदयको साथ पूरा रूपले जोडिएको हुनुहुन्थ्यो। नभए मौला साहेबको स्वागतको लाचि खर्च गरऐको रकम बाबालाई कसरी जानकारी हुन संक्थ्यो?

रतनजी यो उत्तरबाट सन्तुष्ट भए र उनको साई चरणमा प्रगाढ प्रेम हुन गयो। उपयुक्त समयपछि उनी कहाँ एक छोराको जन्म भयो, जसबाट उनीलाई खुशीको पारावार भएन। उनीलाई बाह संतान भए जसमध्ये केवल चार बाँकी रहे भनिन्छ।

यो अध्यायको तल बाबाले राबबहादुर हरिविनायक साठेलाई उनकी पहिली पत्नीको मृत्युपछि दोश्रो विवाह गरेपछि पुत्ररत्न प्राप्ति हुन्छ भनेर बताइदिनु भएको कुरा लेखिएको छ। राबबहादुर साठेले दोश्रो विवाह गरे। पहिले दुई कन्या भए जसबाट उनी ज्यादै निराश भए। तर तेश्रो पटक छोराको जन्म भयो। यसरी बाबाको वचन सत्य निक्ल्यो र उनी संतुष्ट भए।

दक्षिणा मीमांसा :-

दक्षिणाको सम्बन्धमा केही अरू कुराहरूको निरोपण गरेर म यो अध्याय समाप्त गर्नेछु। बाबाको दर्शनमा आउने व्यक्तिहरूसँग बाबा दक्षिणा लिने गर्नुहुन्थ्यो भन्ने कुरा त विदितै छ। यहाँ कसैलाई बाबा फकीर र पूर्ण विरक्त भएर पनि वहाँले यसरी दक्षिणा ग्रहण गर्नु र कांचन (धन) लाई महत्व दिनु उचित थियो भन्ने शंका उत्पन्न हुन सक्तछ। अब यो प्रश्न उपर म विस्तृत रूपले विचार गर्ने छु।

धैरे समयसम्म बाबा भक्तहरूवाट केही पनि स्वीकार गर्नु हुन्नथ्यो। वहाँ बलेको सलाईका ठूटा जम्मा गरेर आफ्नो जेब भेर्नु हुन्थ्यो। चाहे भक्त होस् या अरू कोही, वहाँ कहिल्यै पनि कसैसँग केही पनि माग्नु हुँदैनथ्यो। यदि कसैले वहाँको अगाडि एक पैसा राखिदियो भने वहाँले त्यसलाई स्वीकार गरेर त्यसबाट तमाखु अथवा तेल आदि खरीद गर्ने गर्नुहुन्थ्यो। वहाँ धैरैजसो बिडी या तमाखु खानुहुन्थ्यो। बिना कुनै उपहार (सौगात) नचढाई सन्तहरूको दर्शन गर्नु उचित हुन्न भन्ने कुरा केही व्यक्तिले सोचे। यसैले उनीहरूले बाबाको अगाडि पैसा राख्न लागे। एक पैसा भएदेखि वहाँ जेबमा राख्नुहुन्थ्यो, यदि दुई पैसा भएमा त तुरून्त त्यस मध्येबाट एक पैसा फिर्ता गरिदिनु हुन्थ्यो। जब बाबाको कीर्ति टाढा टाढासम्म फैलियो र मानिसका झुण्डका झुण्ड बाबाको दर्शनको लागि आउन लागे अनि बाबाले उनीहरूसँग दक्षिणा लिन आरम्भ गरिदिनु भयो। सुवर्ण मुद्रा (सुनको टक) को अभावमा भगवान्को पूजा नै अपूरो हुन्छ भन्ने वेदको भनाइ छ। यसकारण जब ईश्वरको पूजामा मुद्राको आवश्यक छ भने अनि सन्तका पूजामा किन नहुनु? यसैले नै शास्त्रहरूमा ईश्वर, राजा, सन्त या गुरूको दर्शन आफ्नो सामर्थ्य अनुसार केही नचढाइकन कहिल्यै गर्नुहुन्न भनिएको छ। उनीहरूलाई के उपहार चढाउने त मुद्रा या अरू किसिमको धन। यस सम्बन्धमा उपनिषद्हरूमा वर्णन गरिएको नियमहरू हेरौं। वृहदाहरण्यक उपनिषद्मा बताइएको छ कि दक्षप्रजापतिले देवता, मानिस र राक्षसहरूको अगाडि एक अक्षर "द" को उच्चारण गरे। देवताहरूले यकसे अर्थ दम अर्थात् आत्मनियन्त्रणको अभ्यास गर्नुपर्ने लगाए। मनुष्यहरूले उनीहरूले दानको अभ्यास गर्नु भनिएको हो भन्ने लगाए। राक्षसहरूले दयाको अभ्यास गर्नु पर्ने भनिएको बुझे। मनुष्यहरूलाई दान गर्ने सल्लाह दिइयो। तैत्तरीय उपनिषद्मा दान

र अरू त्यस्तै सत्वगुणहरूलाई अभ्यासमा ल्याउने कुरा बताइएको छ। दानको सम्बन्धमा लेखिएको छ- "दान विश्वासपूर्वक गर, त्यो बिना दान व्यर्थ छ। ठूलो छाती लिएर तथा विनम्र बनेर आदर र सहानुभूतिपूर्वक दान गर"। भक्तहरूलाई कांचन-त्याग (धन-त्याग) को पाठ पढाउनका लागि तथा उनीहरूको आसक्तिलाई हटाउनको लागि र चित्त शुद्ध गराउनको लागिन नै बाबाले सबैसँग दक्षिणा लिने गर्नुहुन्थ्यो। तर वहाँको सउटा विशेषता पनि थियो। बाबा भन्ने गर्नुहुन्थ्यो "जे जति म स्वीकार गर्छु मलाई त्यसको सय गुणाभन्दा पनि बढी फिर्ता गर्नुपर्छ"। यसको अनेक प्रमाण छन्।

एक घटना :-

प्रसिद्ध कलाकार श्री गणपत राव बोडस आफ्नो आत्मकथामा लेख्छन् कि बाबाले बारम्बार आग्रह गर्नु भएपछि उनले आफ्ना रूपैयाँका थैली वहाँको अगाडि पोखिदिए। यसको परिणाम यो भयो कि जीवनमा फेरि उनीलाई धनको अभाव कहिल्यै भएन। बरू प्रशस्त मात्रामा लाभ नै भैरह्यो।

दक्षिणा लिनेको एउटा बेग्लै अर्थ पनि छ। अनेकौ पटक बाबाले कुनै प्रकारको दक्षिणा पनि स्वीकार गर्नुभएन। यसका दुई उदाहरण छन्। बाबाले प्रो. सी. के. नारकेसँग 15 रूपैयाँ दक्षिणा माग्नु भयो। उनीले जवाफमा आफूसँग एक पाई पनि नभएको कुरा भने। अनि बाबाले भन्नुभयो- "मलाई थाहा छ, तिमीसँग कुनै किसिमको धन छैन। तर तिमी योगवासिष्ठको अध्ययन त गर्छौ कि। त्यसैबाट नै दक्षिणा देऊ। यहाँ दक्षिणाको अर्थ हो- पुस्तकबार शिक्षा ग्रहण गरी बाबाको बस्ने ठाउँ आफ्नो हृदयमा राख्नु।

दोश्रो घटना :-

एउटा अर्को घटनामा वहाँले एउटी महिला आर.ए. तर्खडसँग छ रूपैयाँ दक्षिणा माग्नुभयो। आफूसँग दिनको लागि केही नभएकोले ती महिला ज्यादै दुःखी भइन्। उनका पतिले उनीलाई संझाए कि बाबाको अर्थ छबटा शत्रु (काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद, मात्सर्य) लाई हो, जो बाबालाई समर्पण गरिदिनु पर्छ। बाबा यो अर्थसँग सहमत हुनुभयो।

यो ध्यान दिन लायक कुरा छ कि बाबाको साथमा दक्षिणाको रूपमा धेरै नै धन जम्मा हुन जान्थ्यो। वहाँले सबै द्रव्य त्यही दिन खर्च गरिदिनु हुन्थ्यो र भोलिपल्ट फेरि सधैं झैं निर्धन (गरीब) बनिदिनु हुन्थ्यो। दश वर्षसम्म हजारौं रूपयाँ प्राप्त हुँदा पनि वहाँले महासमाधि लिनु भएको समयमा वहाँसँग थोरै मात्र बाँकी रहेको थियो।

दक्षिणाको मर्म :-

ठाणेका (बम्बईको नजिकको एक जिल्ला) श्री.बी. व्ही. देव (बाबाका परमभक्त सेवा निवृत्त मामलतदार) ले यस विषयमा एक लेख (साईलीला पत्रिका भाग 7 पश्ष्ठ 626) अरू विषयहरू सहित प्रकाशित गरेका छन्। त्यो तल लेखिए बमोजिम छः- बाबा हरेकसँग दक्षिणा लिनुहुन्थ्यो। बाबाले नमागिकन कसैले दक्षिणा चढायो भने वहाँले कहिले त स्वीकार गर्नुहुन्थ्यो कहिले अस्वीकार पनि गरिदिनु हुन्थ्यो। वहाँ खालि भक्तहरूसँग मात्र केही माग्ने गर्नुहुन्थ्यो। बाबाले माग्नु भएपछि मात्र दक्षिणा दिउँला भन्ने विचार लिनेहरूसँग वहाँले कहिल्यै केही माग्नु भएन। यदि वहाँको इच्छा विरूद्ध कसैले दक्षिणा दिएमा उसलाई त्यो उठाइहाल्न भन्नु हुन्थ्यो। वहाँ भक्तहरूको इच्छा, भक्ति र सुविधा अनुसार नै उनीहरूबाट यथायोग्य राशि माग्ने गर्नुहुन्थ्यो। स्वास्नीमानिस र केटाकेटीहरूसँग पनि वहाँ दक्षिणा लिनुहुन्थ्यो। वहाँले सबै थरीका धनाढ्यहरू वा सबै थरीका गरीबहरूसँग दक्षिणा माग्नु भएन। बाबाले माग्दा पनि जो जसले दक्षिणा दिएनन् तिनीहरूसँग वहाँ कहिल्यै रिसाउनु भएन। यदि कसैले कुनै मित्रद्वारा बहाँलाई दक्षिणा पठाइएको रहेछ र त्यो कुरा ल्याउनेलाई संझना भएनछ भने पनि बाबाले कुनै प्रकारले उसलाई संझना गराएर त्यो दक्षिणा लिई छोड्नु हुन्थ्यो। कुनै मौकामा वहाँ दक्षिणाको राशिबाट केही भाग फिर्ता पनि दिनुहुन्थ्यो र दिनेहरूलाई फिर्ता दिइएको भाग राम्रोसँग समालेर राख्ने या पूजा गरेर राख्न भन्नुहुन्थ्यो। यसबाट दाता या भक्तलाई ज्यादै लाभ हुन जान्थ्यो। यदि कसैले आफ्नो इच्छित (इच्छा गरऐको) राशिभन्दा बढी चढायो भने बढी भाग फिर्ता गरिदिनु हुन्थ्यो। कसै कसैसँग त वहाँ दिनेको इच्छित राशिभन्दा पनि बढी राशि मार्ग्न गर्नु हुन्थ्यो र यदि उसको साथमा रहेनछ भने अर्कासँग सापंट लिन या माग्न नै पनि भन्नुहुन्थ्यो। कसै कसैसँग त दिनमा 3 या 4 पटक पनि दक्षिणा माग्ने गर्नुहुन्थ्यो। दक्षिणामा जम्मा भएको राशिमध्येबाट

बाबाले आफ्नो निम्ति थोरै खर्च गर्ने गर्नुहुन्थ्यो। जस्तो कि तमाखु खानको लागि तमाखु किन्न तथा धूनीको लागि दाउरा किन्न आदिको लागि। बाँकी जति अरू मानिसहरूलाई विभिन्न राशिमा भिक्षारूपमा दिनुहुन्थ्यो। शिरडी संस्थानका सम्पूर्ण सामग्रीहरू राधकृष्णमाईको प्रेरणाबाट नै धनी भाक्तहरूले जम्मा गरेका थिए। धेरै मोल पर्ने वस्तु ल्याउनेहरूसँग बाबा ज्यादै रिसाउनु हुन्थ्यो, अपशब्द भन्न लाग्नुहुन्थ्यो। वहाँले नानासाहेब चाँदोरकरसँग भन्नुभयो, "मेरा संपत्ति केबल एउटा कौपीन र टिनको बट्टा छ। मानिसहरू बिना कारणै कीमती (धेरै मोल पर्ने) चीज ल्याएर मलाई दुःखित बनाउँछन्

कामिनी (स्त्री जाति) र कान्चन (धन) आध्यात्मिक बाटोका दुई मुख्य बाधा हुन्। बाबाले यसको लागि दुई पाठशाला खोल्नु भएथ्यो। उदाहरण स्वरूप- दक्षिणा ग्रहण गर्नु र राधा कृष्णमाई कहाँ पठाइदिनु। यसो गरिनु वहाँका भक्तहरूले यी आसक्तिहरूबाट छुटकारा पाएका छन् कि छैनन् भनी परीक्षा गर्नोको लागि थियो। यसैले कोही आउनासाथ वहाँले ऊसँग दक्षिणा माग्नु हुन्थ्यो र उसलाई राधाकृष्णमाईको घरमा जान भन्नुहुन्थ्यो। यदि ऊ यो परीक्षामा उत्तीर्ण भएमा अर्थात् कामिनी र कांचनको आसक्तिबाट विरक्त भएको सिद्ध भएमा बाबाको कृपा र आशीर्वादवाट उसको आध्यात्मिक उन्नति निश्चय नै हुन जान्थ्यो। श्री देवले गीता र उपनिषद्बाट घटनाहरू उद्घृत गर्नु भएको छ र भन्नु भएको छ कि कुनै तीर्थस्थानमा कुनै पूज्य सन्तलाई दिएको दान दाताको लागि ज्यादै कल्याणकारी (कल्याण गर्ने) हुन्छ। शिरडी र शिरडीका प्रमुख देवता साईबाबा भन्दा पवित्र अर्को के नै छ र?

श्री सद्गुरू साईनाथमा अर्पणहोस्।
मंगल होओस्।।